

JAARBOEK

VAN HET

EUROPEES

GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN

PENNINGKUNDE

20

17

INHOUDSTAFEL

Verantwoordelijken van het EGMP	I
Afdelingen van het EGMP	II
Verslag van de AV van het EGMP FV (27/V/2017)	VII

J. (Hans) LEYTEN	
The coins of the Hindu period of Indonesia – the Hindu Sumatran and Hindu Javanese coins, their origin, weight and symbols in an historical context	1
LUC VANDAMME & Raf VAN LAERE	
Prijsmedaillen van de architectenfamilie Stoop	69
Jan MOENS	
Nieuw licht op de Belgische 1-frankstukken geslagen tijdens WO I in Birmingham (GB)	79
LUC VANDAMME	
Aanwezigheidspenning van de <i>Algemeene Nederlandsche Maatschappij</i>	85
LUC VAN EECKHOUDT	
Laurent-Joseph Hart (Antwerpen 1810 - Brussel 1860) – De meest vermaarde portretmedailleur uit de regeerperiode van Leopold I	95
Laurens AERNOUT	
Variaties in het randschrift van de 5 frank Leopold I, type ‘gelauwerd hoofd’ (1832-1844)	151
Hendrik VAN CAELENBERGHE	
Twee opmerkelijke <i>kortes</i> voor Karel V	155

Huguette TAYMANS	
Prins Karel bezoekt Gent op 15 juni 1929	161
Luc VANDAMME & Didier VANOVERBEEK	
Armand Bonnetain en de Luxemburgse 5 frank 1949	171
René WAERZEGGERS	
Bedevoartpenningen met betrekking tot de ‘Zwarte Madonna’ van Halle	185
Luc VAN EECKHOUDT	
De ontmoeting van Dominicus en Franciscus: de <i>Abbraccio</i> – een 19 ^{de} -eeuwse Romeinse medaille	197
Arnaud GRISPEN	
Gouden medailles van de <i>Expo 1958</i> in Brussel en hun pochetten – enkele onbekende zeer zeldzame varianten	201
Aankondiging	
Nieuwe prijs van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek	204
Recensies	
Jean-Claude MARTINY & Theodoor GODDEERIS, <i>Maria van Bourgondië, gravin van Vlaanderen 1477-1482. Historische en numismatische studie van de muntslag in Brugge</i> – René WAERZEGGERS (m.m.v. Harry DEWIT), <i>Leuven in metaal vereeuwigd</i> (11 delen) – Willy GEETS, <i>De Mechelse muntslag van Filips de Schone in context (1485-1494)</i>	205

BEDEVAARTPENNINGEN MET BETREKKING TOT DE 'ZWARTE MADONNA' VAN HALLE

René WAERZEGGERS *

HISTORIEK

IN 2017 IS HET 750 JAAR GELEDEN dat Halle een Mariabedeplaats werd, dankzij de schenking (in 1267) van een Mariabeeld door Jan van Avesnes (de toenmalige erfgenaam van het graafschap Henegouwen waartoe Halle op dat moment behoorde) en zijn vrouw Aleydis. Deze laatste was, via haar moeder Machteld van Brabant resp. haar grootmoeder Sofia van Thüringen, een achterkleindochter van Elisabeth van Hongarije (1207-1231), die al in 1235 heilig verklaard was door paus Gregorius IX op grond van meerdere mirakels die aan haar werden toegeschreven. Het geschonken beeld, nu gekend onder de naam 'de Zwarte Madonna [van Halle]' was eigendom geweest van deze heilige Elisabeth, en was dus – conform de toenmalige volksdevotie – voorbestemd om bij het aanbidden ervan ter plaatse vlotter afgesmeekte gunsten te verlenen. Het ging m.a.w. van Halle een succesvol bedevaartsoord maken. De schenking was een politieke zet in de strijd tussen Henegouwen en Brabant over Halle. Daarom trouwens gaven Jan van Avesnes en Aleydis het beeld niet aan de geestelijke overheid (anders gezegd, de clerus verbonden aan de Sint-Martinuskerk van Halle), maar wel aan het stadsbestuur.

---

* Dit artikel is een bewerkte versie van de lezing gehouden tijdens het bezoek van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek aan Halle op 18 juni 2016.

Het beeld dateert uit de Romaanse periode, en is een combinatie van twee types Mariavorstellingen: de *Sedes Sapientiae* (Zetel der Wijsheid) en de *Virgo Lactans* (Borstgevende Maagd). Het gesculpteerde houten beeld is verder afgewerkt met in gips gedrenkt linnen dat op het hout werd aangebracht. De oorsprong van de benaming 'Zwarte Madonna' is onzeker. Vroeger dachten sommigen dat de zwarte kleur veroorzaakt werd door de oxydatie van een (verloren gegane) zilveren bekleding zoals die ook voor ikonen wordt gebruikt. Nu wordt algemeen aangenomen dat de verkleuring te wijten is aan een roetlaagje, door het eeuwenlang (ver)branden van kaarsen en wierook nabij het beeld; we komen hierop verder nog terug.

Het beeld werd ondergebracht in een aparte kapel, die toen nog losstond van de Sint-Martinuskerk, en al snel zorgde het voor een massale toestroom van bedevaarders. In 1435 werd deze verering vanuit kerkelijke hoek nog aangewakkerd, toen een aantal bisschoppen vanuit Avignon aflaten toekenden aan wie naar Halle op bedevaart ging. Hoogtepunten in deze devotie waren de jaarlijkse processie op de eerste zondag van september (viering van de geboortedag van Maria) en de tweejaarlijkse Pinksterprocessie. Om er geen twijfel over te laten bestaan wie eigenaar was van het beeld, werd het bij deze gelegenheden van zijn sokkel gehaald door een stadsmagistraat. Die droeg het dan tijdelijk over aan een geestelijke, en plaatste het na afloop van de processies terug.

De oorspronkelijke kapel bleek al snel veel te klein. In 1335 werd daarom begonnen met de bouw van de huidige gotische Mariakapel, die in 1341 was afgewerkt. Daarop startte ook de bouw van een nieuwe Sint-Martinuskerk, en er werd beslist om de Mariakapel daarin te integreren. De nieuwe kerk werd in 1410 ingewijd door de prinsbisschop van Kamerijk, maar er werd nog tot in 1467 aan verdergewerkt. Het geheel geldt als een prachtig voorbeeld van Brabantse hooggotiek.

Ondertussen was al in 1344 een 'Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Halle' gesticht, met de goedkeuring van paus Clemens VI. Nadien kwamen in nog ongeveer 50 andere steden en gemeenten gelijkaardige broederschappen tot stand: de oudste in Doornik (in 1420), gevolgd door die in Brussel en in Valenciennes (in 1421) en in Condé (in 1430). Deze zgn. 'Tweede Broederschappen' mochten het Mariabeeld dragen tijdens de processies; voorrang en afstand werden bepaald op grond van hun anciënniteit.

Sommige Broederschappen bestaan nog altijd, zoals die van Halle zelf en van Sint-Niklaas, gesticht in 1699. De Eerste Broederschap (uit Halle zelf) hield vanaf 1428 een Gulden Boek bij dat pas bij de Franse Revolutie werd stopgezet. Het bestaat uit drie delen: één met de privilegies van de broederschap, één met een lijst van de mirakels die aan de Zwarte Madonna worden toegeschreven (61 voor de periode tot 1627), en één met de ledenlijst van de broederschap.

Onder de stichters vinden we overigens meerdere prestigieuze namen terug: koning Edward III van Engeland, graaf Willem II van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland, zijn zuster en haar echtgenoot keizer Lodewijk IV van Beieren, en hun zoon Albert van Beieren, die graaf van Henegouwen werd in 1356.

In de daaropvolgende eeuwen bleef Halle in de gunst staan van heel wat vorsten. Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, bezocht Halle een eerste keer in 1401, en liet zich tijdens zijn laatste levensdagen nog vanuit Brussel naar daar overbrengen. Het mocht echter niet baten, want hij overleed er op 27 april 1404 in *Den Hert* op de Grote Markt. Zijn ingewanden werden bijgezet in de crypte van de Sint-Martinuskerk, en de rest van zijn stoffelijk overschot werd overgebracht naar Dijon.

De Franse kroonprins Lodewijk kwam op 15 juli 1459 met zijn ziekelijk zoontje naar Halle om genezing af te smeken. Het kleintje, amper vier maanden oud, stierf er evenwel en werd begraven in de Mariakapel. Desondanks bestelde Lodewijk toch een monstrans bij een Brusselse goudsmid om die aan de Zwarte Madonna te schenken (of was dit om haar te danken voor haar tussenkomst in het onverwachts overlijden van de Franse koning Karel VIII waarmee Lodewijk in ruzie lag?).

De kerkschat van de Sint-Martinuskerk bevat trouwens nog een tweede monstrans (*foto rechts*), die door Hendrik VIII van Engeland tijdens de beginjaren van zijn regering werd geschonken (nog vóór hij besliste de Anglicaanse kerk af te splitsen van de Katholieke kerk).

Ook keizer Maximiliaan liet zich niet onbetuigd. Hij offerde de Gouden Roos die paus Julius II op de zondag van halfvasten van 1509 had gewijd en aan hem had uitgereikt (als dank voor zijn hulp in de oorlog tegen Venetië). Deze Gouden Roos is echter ergens tussen 1604 en 1658 uit de Mariakapel ontvreemd.

Karel V trok in 1520, samen met zijn broer Ferdinand, van Brussel naar Halle om Maria te danken voor zijn verkiezing tot Rooms koning. Pas daarna reisde hij verder af naar Aken voor zijn kroning op 23 oktober. Hij schonk een kostbaar kled voor het Mariabeeld, maar dit bleef niet bewaard. Karel bestelde ook een altaarretabel bij Jehan Mone, dat in 1533 klaarkwam.

De Zwarte Madonna mocht zich uiteraard ook verheugen in de belangstelling van Albrecht en Isabella. Nog vóór hun huwelijk in 1599 was Albrecht – tot dan toe kardinaal – de symbolen van zijn kerkelijk ambt komen neerleggen aan de voeten van het Mariabeeld. Na hun huwelijk in het Spaanse Valencia keerde het paar terug naar de Zuidelijke Nederlanden, en een bezoek aan Halle stond daarbij hoog op hun agenda.

Ook Justius Lipsius kwam naar Halle, meer bepaald in 1601, om er genezing af te smeken. Blijkbaar met succes, zoals blijkt uit een borstbeeld en een gedicht van hem tegen de muur van de Mariakapel. In dit gedicht draagt hij zijn zilveren pen op aan de Zwarte Madonna. In 1604 liet hij dan, bij Plantin-Moretus in Antwerpen, zijn *Diva Virgo Hallensis* (De Goddelijke Maagd van Halle) verschijnen, waarin o.m. de mirakels van de Zwarte Madonna worden beschreven. Dit werd een echte *bestseller*, en kende meerdere herdrukken.

In 1620 kregen de Jezuïeten het beheer over het beeld, de kapel en de schatten van de Zwarte Madonna. Ze beslisten om het Mariabeeld van de kapel over te brengen naar een centraal verhoog in de kerk, waar het beter zichtbaar was. Ze bestelden ook een reeks schilderijen (in het totaal een vijftigtal) met de weergave van mirakels die hadden plaatsgevonden. Deze werken worden toegeschreven aan het Brussels atelier van David Teniers de Jonge. Ze werden opgehangen in de toegangsruimte tot de westertoren, in het zicht van de bedevaarders die de kerk betraden.

Na de schenking van een kelk in 1627 (door de keurvorst van Mainz ter gelegenheid van zijn bezoek aan Halle) en van een altaartabernakel in eik, ebbenhout en gedreven zilver in 1637 (door Maria Margaretha de Berlaymont, gravin van Egmont) nam de stroom van belangrijke giften vanwege hoogwaardigheidsbekleders voor lange tijd een einde.

In 1866, toen de 600ste verjaardag van de schenking van het Mariabeeld een jaar te vroeg werd gevierd, liet paus Pius IX een zilveren kelk geworden. Enkele jaren later, in 1874, gaf hij ook opdracht voor de plechtige kroning van het Mariabeeld. Paus Pius XII tenslotte verhief op 15 augustus 1946, de feestdag van Maria-Tenhemelopneming, de Sint-Martinuskerk tot basiliek. Voor de volledigheid vermelden we nog dat onze huidige koningin Mathilde na haar huwelijk met kroonprins Filip in 1999 haar bruidsboeket aan de Zwarte Madonna schonk.

DE BEDEVAARTTEKENS MET BETREKKING TOT DE ZWARTE MADONNA

Bedevaarttekens dateren van de Late Middeleeuwen, en zijn daardoor ouder dan medailles met de afbeelding van heiligen (*zie verder*). Het is relevant op te merken dat een bedevaart soms aan zondaars werd opgelegd als deel van hun penitentie, en dat het bedevaartteken dan het bewijs vormde dat ze inderdaad aan de hun opgelegde boetedoening hadden voldaan. Maar vanzelfsprekend konden gelovigen ook uit eigen beweging op bedevaart gaan, en het dragen van tekens illustreerde dan hun vroomheid. De luxueuze exemplaren in edel metaal (doorgaans zilver) die af en toe voorkomen (o.m. voor Halle), tonen aan dat de bedevaarttekens tezelfdertijd ook konden dienen om de rijkdom en belangrijkheid van hun drager te etaleren.

Dat de drager graag uitpakte met dergelijke rijkversierde tekens, blijkt uit het feit dat ze voorkomen op portretten die notabelen van zichzelf lieten maken. Dergelijke portretten laten bovendien toe om het gebruik van die tekens in de tijd te situeren. De afbeelding hierboven toont een Moor die deel uitmaakte van het gevolg dat Karel V en zijn broer vergezeld tijdens hun bovenvermeld bezoek aan Halle in 1520; hij draagt het bij dit bezoek verworven kenteken prominent op zijn muts.

Voor de gewone pelgrims werden massaal goedkopere versies geproduceerd.

DE RELIGIEUZE DRAAGPENNINGEN

Zoals gezegd, zijn de bedevaartinsignes ouder dan de heiligenmedailles, maar ook bij het gebruik van deze laatste heeft Halle een prominente rol gespeeld.

Toen in 1566 leden van de lagere adel in de Nederlanden bij de landvoogdes en haar entourage tevergeefs politieke en religieuze hervormingen bepleitten, werden ze uitgemakt voor 'gueux' (bedelaars), een scheldnaam die ze besloten over te nemen en om te vormen tot een ere-

titel. De aanhangers van deze protestbeweging droegen daarom als herkenningsteken een 'geuzenpenning', met op de voorzijde het hoofd van Filips II, de regerende vorst aan wie ze trouw bleven (EN TOVT FIDELLES AV ROY), zelfs al bracht dit hen tot de bedelzak (afgebeeld op de keerzijde en met het omschrift IVS QVES A PORTER LA BESACE).

De leden van de hogere adel keken aanvankelijk de kat uit de boom, maar na de Beeldenstorm besloten ze de kant van de (katholieke) koning te kiezen. Filips van Croy, de hertog van Aarschot, maakte dat op een gevatte manier duidelijk. Na een bedevaart naar Halle droegen hij en de leden van zijn gevolg bij hun terugkeer aan het Hof een medaille met een afbeelding van Onze-Lieve-Vrouw en van Christus op hun hoed. De landvoogdes was hier erg mee opgezet en meldde het voorval aan paus Pius V. Die besloot daarop dergelijke initiatieven te steunen door aflaten te verlenen aan iedereen die gewijde medailles met de beeltenis van een heilige droeg.

Aanvankelijk waren de medailles van Onze-Lieve-Vrouw van Halle eerder stereotiep: ze waren meestal achthoekig van vorm (maar soms ook ovaal), met op de voorzijde de Zwarte Madonna en op de keerzijde Christus (eerst enkel Zijn buste, later ten voeten uit of aan het kruis genageld).

Dit type is meerdere decennia in gebruik gebleven, in verschillende formaten en in uitvoeringen die gaan van goedkoop tot luxueus. De kwaliteit van de gravure varieert sterk, maar is soms wel goed te noemen. Zo blijkt in 1680 Jean van Hatthem, de *graveur general de la monnoye de Sa Majesté*, stempels te hebben gesneden voor dergelijke medailles.

In de loop der tijden maakte de Christus op de keerzijde soms plaats voor een andere heilige, of voor Maria, de Heilige Geest en enkele heiligen, maar uiteindelijk bleef de iconografie van de Zwarte Madonna zelf grotendeels dezelfde.

Midden de 19de eeuw, op het moment dat de massaproductie van heiligenmedailles op gang komt in Frankrijk, treedt daar echter plots een verandering in op. De Zwarte Madonna wordt nu stevast afgebeeld met een stapel of rijen bolvormige elementen. Die verwijzen naar een gebeurtenis in 1489, toen een aantal Vlaamse en Brabantse steden in opstand waren gekomen tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Halle was in dit conflict trouw gebleven aan deze laatste, en werd van 20 tot 24 juni belegerd en beschoten door de troepen van Filips van Kleef, de militaire bevelhebber van de opstandelingen. Onze-Lieve-Vrouw zou daarbij de stad met haar mantel hebben beschermd tegen de ongeveer 500 kanonballen die erop neerkwamen (en daardoor zwart zijn geworden). Een aantal van die kanonballen liggen nu nog altijd in een nis onder de westertoren van de Sint-Martinusbasiliek, en waarschijnlijk zijn zij het die eeuwen na de feiten dit verhaal hebben doen ontstaan (het duikt pas voor het eerst op in het begin van de 19de eeuw). Het werd zelfs dermate populair (*Si non è vero, è ben trovato*), dat die kanonballen het 'handelsmerk' werden van O.-L.-Vrouw van Halle. Ze werd nadien nooit meer afgebeeld zonder, niet alleen op draagpenningen in allerlei uitvoeringen, maar ook op andere *memorabilia*, zoals vaantjes, prenten e.d.

ANDERE PENNINGEN

Naast draagpenningen voor de bedevaarders zagen ook nog andere penningen het licht. Een eerste voorbeeld is de medaille, ontworpen door Jules Jourdain in 1910 naar aanleiding van de 500ste verjaardag van de inwijding van de Sint-Martinuskerk (er werden toen trouwens ook kleinere draagpenningen van hetzelfde type geproduceerd).

In 1920 bestelde de toenmalige deken van Halle bij Frantz Vermeylen een achthoekige plakiet en draagpenning voor de bedevaarten naar de Zwarte Madonna. Deze plakiet werd opnieuw uitgegeven naar aanleiding van de 100ste verjaardag van de kroning van het Mariabeeld, nadat de jaartallen 1874 en 1974 werden toegevoegd boven het hoofd van Christus op de keerzijde.

Vermelden we ook nog de penning die Charles Leplae in 1937 creëerde op eigen initiatief.

We sluiten af met de gemeentepenning voor Halle (met een fictieve betaalkracht van 50 *vaantjesboeren*), die in 1981 werd uitgegeven. Hierop staan – hoe kan het ook anders – onder meer de Zwarte Madonna met kanonballen en de toren van de Sint-Martinusbasiliek afgebeeld.

Nota van de redactie: hieronder nog enkele afbeeldingen die ons ter beschikking werden gesteld door het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel. Voor meer informatie: zie www.kbr.be/nl/religieuze-penningen.

